

NASREDDİN HOCA LÂTİFELERİNİN TARİHSEL GERÇEKLİĞİ VE YORUMLANMASI MESELESİ HISTORICAL TRUTH AND INTERPRETATION MATTER OF NASREDDIN HOCA JOKES

Mustafa ULUÇAY*

Öz

Nasreddin Hoca, sadece Anadolu'da değil, bütün Türk ve Balkan milletlerinin gönlünde taht kurmuş; Yugoslavya'dan Japonya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada evrensel kimlik haline gelmiş bir şahsiyettir. Şöhreti kendi muhitini çoktan aşarak cihanşümül haline gelen Nasreddin Hoca hakkında bildiklerimiz ne kadar gerçektir? Ona atfedilen fıkraların tarihi, felsefi, dinî ve sosyolojik gerçekliği nedir?

Tarihi kaynaklara göre aslında bir fakih ve bir hoca olan Nasreddin Hoca'ya isnat edilen lâtifelere baktığımızda onun şahsiyeti ve temsil ettiği dünya görüşüyle bağdaşmayan birçok fıkraya görürüz. Halbuki bugün Nasreddin Hoca lâtifesi diye yazılan, anlatılan fıkraların birçoğu ya başkalarına aittir veya sonradan uydurulmuştur yahut mecazi bir anlam içermektedir.

Bu makalenin amacı; kültürümüzün önemli taşıyıcılarından biri olan Nasreddin Hoca'yı tarihi şahsiyetiyle ortaya koymak, ona isnat edilen fıkraların tarihsel gerçekliğe uygun olup olmadığını irdelemek, kendisine ait olduğu tahmin edilen fıkraların da doğru bir şekilde yorumlanması için hangi yöntemlerin izlenmesi gerektiğini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda, önce Türk-İslâm kültüründe mizaha bakış açısına değinilmiş, daha sonra da Nasreddin Hoca'ya atfedilen lâtifelerin tarihsel gerçekliği incelenmiş ve gerçeğe yakın olduğunu tahmin ettiğimiz lâtifelerin yorumlanması konusu ele alınmıştır. Nasreddin Hoca'dan bahseden diğer yazılı kaynaklar da ele alınmış, bu metinlerdeki Nasreddin Hoca ve lâtifelerine bakış açıları değerlendirilmiştir. Bundan sonra Nasreddin Hoca'ya ait olduğu tahmin edilen lâtifelerin yorumlanması meselesine geçilmiştir.

Nasreddin Hoca önemli bir kültür taşıyıcımız ve tarihi sembol şahsiyetimizdir. Bu tarihi ve kültür sembolümüzü gerçek kimlik ve şahsiyetleriyle tanıtmak; kültür ve eğitim hayatımız bakımından, tarihi eserleri inşa ve ihya etmek kadar, belki de daha fazla önemi haiz bir meseledir.

Anahtar Kelimeler: Nasreddin Hoca, Mizah, Lâtife, Mecaz, Halk Folkloru.

Abstract

NasreddinHoca is a character who became a universal identity through wide geographical area from Yugoslavia to Japan; also enshrined not only Anatolian people but also every Turkish and Balkan people. How much of the information we know about NasreddinHoca, whose fame grew beyond his landing and became global, are real? What is the historic, philosophical, spiritual and sociological truth behind the jokes imputed on him?

When the jokes imputed on Nasreddin Hoca, who is a scribe and hodja according to historical sources, are observed we can determine many jokes which does not incompatible to his character and world-view he represents. Whereas, many jokes written or told as Nasreddin Hoca jokes either belong to someone else or made up later on or has figurative meaning.

Purpose of this article is set forth Nasreddin Hoca, one of the most important bearer of our culture, with his historical character, study if the jokes imputed on him whether appropriate to historicity, and determine the ways to be followed in order to correctly interpret the jokes that are assumed to be his. In accordance with such purpose, firstly perspective to humor in Turkish-Islamic culture addressed and then historicity of jokes imputed on Nasreddin Hoca is studied and subject of interpreting the jokes assumed to be close to the real is handled. Other written sources which address Nasreddin Hoca also handled and perspectives on Nasreddin Hoca and his jokes in such texts are studied. Afterwards, moved on to the subject of interpreting the jokes which are assumed to belong to Nasreddin Hoca.

Nasreddin Hoca is an important cultural bearer and historic symbol character. Regarding cultural and education life, familiarizing such historic and cultural symbol with real identity and character is important as constructing and reclaiming historical buildings, and may be even more important.

Keywords: NasreddinHoca, Humor, Joke, Figurative Meaning, Folklore.

Giriş

Türk milli kültürünün önemi taşıyıcılarından olan biri olan Nasreddin Hoca'ya isnat edilen lâtifelerin ne yazık ki birçoğu Hoca'nın tarihi ve milli şahsiyetiyle bağdaşmamaktadır. Bunun üç sebebi vardır: 1.Hoca'ya isnat edilen lâtifelerin önemli bir kısmı sonradan uydurulmuştur. Mesela, Nasreddin Hoca'ya atfedilen lâtifelerin önemli bir bölümü Nasreddin Hoca'nın vefatından 52 yıl sonra dünyaya gelen

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Timur Lenk ile ilgilidir. Bu lâtifelerin Nasreddin Hoca'ya ait olduğu elbette düşünülemez. 2. Bazıları Hoca'nın yaşadığı dönemden önce de anlatılmış, kitaplara geçmiştir. Mesela, Nasreddin Hoca'ya isnat edilen bazı fıkralar milattan önce 600'lü yıllarda yaşayan Eski Yunan edebiyatçısı Ezop Masalları'nda; bazıları 9. Yüzyılda kaleme alınan Binbir Gece Masalları'nda; bazıları eski Hint masallarında, bazıları da Nasreddin Hoca ile aynı devirde yaşayan Şeyh Sadi'nin Bostan'ı ve Mevlânâ'nın Mesnevisinde geçmektedir. Bunlardan örneğin "Bindiği Dalı Kesen Adam"ın hikâyesi Sadi-i Şirazî'nin Bostan adlı eserinde "Ne yaptığını bilmeyen budala bir adamın hikâyesi" olarak anlatılmaktadır. Nasreddin Hoca'ya isnat edilen bazı lâtifeler de Lâmiû-zâde Abdullah Çelebi'nin[vefatı: 1537] Letâif'inde, üstelik "Delilerden ve akıllı kıt olanlardan zuhûr eden lâtifeler" başlığı altında ele alınmaktadır. 3. Bir kısmının da Hoca'ya ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu latifelerden birçoğu da "mecaz anlam" içermektedir.

Bu makalenin amacı; kültürümüzün önemli taşıyıcılarından biri olan Nasreddin Hoca'yı gerçek tarihi şahsiyetiyle tespit etmek, ona isnat edilen fıkraların tarihsel gerçekliğe uygun olup olmadığını irdelemek, kendisine ait olduğu tahmin edilen fıkraların da doğru bir şekilde yorumlanması için hangi yol ve yöntemin izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, önce mizah hakkında kısa bilgi verilmiş, Türk-İslâm kültüründe mizaha bakış açısına değinilmiş, daha sonra da Nasreddin Hoca'ya atfedilen lâtifelerin tarihsel gerçekliği incelenmiş ve gerçeğe yakın olduğunu tahmin ettiğimiz lâtifelerin yorumlanması konusu ele alınmıştır.

Konular ele alınırken izlenen yöntem şu şekildedir: Türk-İslâm kültürünün mizaha bakışı başta Kuran-ı Kerim ve sahih hadisler esas alınarak özetle verilmiş; Nasreddin Hoca'nın mizah anlayışı da bu çerçevede değerlendirilmiştir. Daha sonra, Nasreddin Hoca'dan bahseden ilk yazılı kaynak olma özelliğini koruyan Ebu'l- Hayr Rûmî'nin Saltuknâme isimli mensur eseri temel alınarak bu eserdeki bakış açısı dikkate sunulmuştur. Saltuknâme'deki (Günümüz Türkçesiyle) "*Hoca Nasreddin'in sözleri görünüşe göre tuhaf olsa da aslında gerçektir ve mecaz anlam içermektedir. Hoca'nın sözlerinde birçok remizler (ince anlamlar, işaretler) vardır.*" şeklinde yer alan tespit Nasreddin Hoca lâtifelerinin mecaz anlam içerdiğine ve yorumlanması gerektiğine önemli bir işarettir. Makalede daha sonra Nasreddin Hoca'dan bahseden diğer yazılı kaynaklar ele alınmış, bu metinlerdeki Nasreddin Hoca ve lâtifelerine bakış açıları değerlendirilmiştir. Bundan sonra Nasreddin Hoca'ya ait olduğu tahmin edilen latifelerin yorumlanması meselesine geçilmiştir. Nasreddin Hoca lâtifelerinin yorumlanmasında temel bakış açımız, bu lâtifelerin "mecazi anlam" ve "tasavvufi derinlik" içermesidir. Nasreddin Hoca lâtifelerinin yorumlanması meselesinde, aynı zamanda bir mutasavvıf olan Seyyid Burhaneddin Çelebi'nin "Letâif-i Nasreddin Hoca" isimli şerhinden de yararlanılmıştır.

1. Mizah üzerine

Mizah kelimesinin aslı; "şaka ve latife yapmak" anlamındaki "mez" kökünden masdar ismi olan "müzâh"tır. Edebî anlamda mizah; "fikirleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi" olarak tarif edilir; ancak zaman içinde daha ağır türleri de içine alan bir terim haline gelmiştir.

Kur'an-ı Kerim tefekkürü emredip alay ve hicvi yasakmış, İslâm ahlâkının "ağır başlılık" ve "vakar"ı temel ilke kabul ettiği beyan edilmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in şaka yapmayı tasvip ettiğini, kendisinin de şaka yaptığını gösteren rivayetler de vardır. Bir hadis-i şerifte: "*Ben de mizah yaparım; ama daima doğruyu söylerim*" (Nüveyrî, tsz. IV, s. 2) buyrulmuştur. Peygamber Efendimiz ile sahabe ve tâbiinin günlük hayatlarında şaka ve mizahın yer aldığı, insanlar arasında nezih şaka ve mizahın sünnet konumunda olduğu Süfyân es-Sevrî gibi âlimler tarafından dile getirilmiştir. Şakalarında doğruluğu ve zarafeti ilke edinen Hz. Peygamber'in mizah üslûplarından biri "tahsîlü'l-hâsıl" adı verilen, herkesçe bilinen gerçeklerin kinaye yoluyla ilginç bir biçimde ifade edilmesi şeklindedir. Bazı örnekler:

Bir defasında Peygamberimizin yanına oldukça yaşlı bir kadın gelir ve "*Cennete girmem için bana dua et*" der. Efendimiz "*Cennette yaşlı kimse yoktur*" diye cevap verince, yaşlı kadın lâtife yollu söylenmiş bu sözü yanlış anlayarak üzülür. Bunun üzerine Peygamberimiz: "*Evet, cennette yaşlı kimse yoktur, herkes orada ebediyen genç olacaktır*" diye izah eder. Yine bir defasında hanımını taşıyan deveyi şiir söyleyerek hızlı bir şekilde süren Enceşe ismindeki bir sahabeye: "*Yavaş ol! Kırılacak şeyler taşıyorsun*" diyerek kadınların hassas

ruhlu olduklarına, onlara çok iyi davranmak gerektiğine latife yollu işaret etmiştir. Buna benzer başka örnekler de vardır.

Siyer ve şemâil kitaplarında anlatıldığına göre, Peygamberimizin çehresi daima mütebessimdi, onu bir kere gören artık yanından ayrılamazdı: “Onu ansızın gören kimseyi sevgi alırdı ve Onunla ülfet ve musahabet eyleyen kimse, Ona can ü gönülden âşık ve muhib olurdu.” (Ahmed Cevdet Paşa, 1331, IV. Cüz, s. 364, 365) Hz. Ebu Umame, Peygamberimizi şöyle tavsif eder: “İnsanların en güleç yüzlüsü ve hoş canlısı idiler.” (Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî; 1997, c. 2, sh. 545). Hz. Enes’in ifadesiyle de Peygamberimiz “Halkın en lâtifecisi idiler” (Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî; 1997, c. 2, sh. 545). Peygamberimiz, bazen ashabının kendi aralarında yaptıkları şakalara uzun süre güler ve kendisi de onlarla şakalaşır. Abdullah bin Hâris (r.a.), “Resûlullah (s.a.s.)’tan daha hoş ve tebessüm dolu kimse görmediğini” söylemiştir. Câbir bin Semûre’nin anlattığına göre, Resûlullah, kendisini Müslüman olduğu andan itibaren daima iyi ve hoş bir şekilde karşılamıştı, hatta Onun tebessüm etmediğini hiç görmediğini söylemiştir.

Hz. Ali’nin, “Kalpler de bedenler gibi yorulur, onları hikmetli sözlerle dinlendirin, şaka yapan yaşlanmaz” sözü mizahın önemini ifade eder.

Ağır hicivler yazan sûfi ediplerden Senâî, onu takip eden Feridüddin Attâr ve mizahı bir eğitim aracı sayan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, mesnevilerinde topluma zararlı tipleri eleştiren latifeleri yanında divane ve meczupların dilinden felsefi ve içtimaî mizaha da yer vererek sonraki kuşaklara öncülük etmişlerdir. Mizahı “yemekteki tuz” gibi gören Sa’dî-i Şîrâzî’nin Bostân ile Gülistân’ında, Hâfız-ı Şîrâzî’nin gazellerinde mizaha dair çeşitli örnekler yer almıştır.

Dini ve dünyevi her şeyde bir gâye ve hikmet gözeten İslâm ahlâkı, mizahta da bir hikmet ve gâye gözetir. Bu gâye, Lâtifeler kitabının müellifi Lâmizade Abdullah Çelebi’de şu cümlelerle izah edilir: “Mizah ve şaka zahiren tuzak ve tane (yem) olup, maksat irfan sahiplerine hakikati ince bir şekilde anlatmaktır.” (Lâmi-izâde Abdullah Çelebi, 1997, s.28). Mevlânâ da: “Beyt-i men beytnîst iklim-est / Hezl-i men hezlnîstta’lîm-est” (Tâhirü’l-Mevlevî, tsz., c. I, s. 22). (Benim beytim bir beyit değil, ülkedir. Benim latifelerim şaka değil, öğretmektir) sözüyle mizahın bir gayesi olduğunu, kendi gayesinin de “eğitmek” olduğunu ifade eder. Sünbülzâde Vehbî de “Hûbdur gerçi letâfetlemizâh / Olmaya lîkmüeddî-i silâh” beytiyle mizahın güzelliğini ifade ettikten sonra, asla bir silaha dönüşmemesi gerektiğine işaret eder.

Tebessümü “sadaka” kabul eden bir dinin, tebessümün vesilelerinden biri olan “mizah” a elbette bigâne kalamazdı. Tabii her şeye bir ölçü tayin eden ve “sırat-ı müstakîm” i esas olan İslâm dini, mizah ve şakaya da belirli ölçüler getirmiştir. Bunları şu şekilde tespit etmek mümkündür:

1. Mizahlar ölçülü yapılmalı, tıpkı yemeğin tuzu gibi kararınca olmalıdır.
2. Muhatabı düşündürmeli, sevindirmeli, rahatlatmalıdır. Yani bir gayeye matuf olmalıdır.
3. Doğru olmalı, şaka yaparken dahi doğruluktan, dürüstlükten uzaklaşmamalıdır.

Türk-İslâm kültür muhitinde yetişmiş Nasreddin Hoca’yı ve ona isnat edilen lâtifeleri de yukarıda anlatılan esaslar çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

2. Nasreddin Hoca ve lâtifeleri

Nasreddin Hocamız yalnız Anadolu insanının değil, bütün Türk Milletlerinin, ayrıca Balkan uluslarının da gönlünde taht kurmuş; Azerbaycan’dan Yugoslavya’ya, Amerika’dan Japonya’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada evrensel bir kimlik haline gelmiş bir şahsiyettir. Nasreddin Hoca’nın dünya millet ve kültürleri arasındaki yerine işaret etmek maksadıyla sadece hangi isimlerle anıldığını söylemek bile yeterli olur:

1. Uygur Türkleri arasında: Nesirdin Ependi
2. Kazakistan’da: Koca Nâsır
3. Çin’de: Nasreddin Afanti (Uygur Türkleri vasıtasıyla)
4. Ermenistan’da: Nasra Hoca (Hatta Ermenilere göre Nasra Hoca Erivan’da yaşamış, okuyup büyük âlim olmuştur)
5. Arap memleketlerinde de Cuha ve fıkraları Nasreddin Hoca ve fıkraları arasında birçok benzerlikler vardır.

Peki, şöhreti kendi muhitini çoktan aşmış ve cihanşümül olmuş Nasreddin Hoca ve lâtifeleri hakkında bildiklerimiz ne kadar gerçektir? Ona atfedilen fıkraların tarihi, felsefi, dinî ve sosyolojik gerçekliği nedir? Bunlara bakmamız, bunları sorgulamamız gerekiyor.

Tarihi kaynaklara göre aslında Nasreddin Hoca: Bir İslâm âlimi, bir kadı, bir hoca, bir hakim ve bir imamdır. Selçuklunun son dönemlerinde yaşamış olan Nasreddin Hoca'nın diğer âlimlerden farkı; sözlerini mecazlarla, nüktelerle söylemesi, manaları lâtife ve nükte kabı içinde sunmasıdır.

Lakin mecazdan uzak nesiller; O'nu bir komedyen, bir fıkra imalatçısı haline getirmişler. Bunu da geçtik. O'na yakıştırılan fıkralara bir bakalım: Hırsızlık mı yapmıyor, rüşvet mi almıyor, yalan mı söylemiyor[!] Bir de obur mu obur; pinti mi pinti... Velhasıl ne kadar olumsuzluk varsa, Hoca'ya mal edilmiş. Daha okumayı yeni yeni heceleyen masum çocuklardan tutun; körpe dimağlardan, üniversite gençliğine, toplumun her kesimine... "Nasreddin Hoca" kılığı altında yuttuğumuz, hazmedip de şifa niyetine sunduğumuz o kadar çamurlu helva var ki!

Yüzlercesinden sadece iki örnek: "Nasreddin Hoca, Konya'ya gittiğinde bir helvacı dükkânına girer. Etrafına hiç bakmadan tezgâha yanaşır 'Bismillah' diyerek aralıksız helva yemeye koyulur. Helvacı: 'Be adam! Okkasız, kantarsız, parasız pulsuз Ümmet-i Muhammed'in helvasını ne hakla yiyorsun?' diye Hoca'yı dövmeye başlayınca, Hoca: 'Bu Konyalılar ne iyi adamlardır; helvayı adama döve döve yedirirler.' demiş."

Fıkra burada biter. Bunu herkes ballandıra ballandıra anlatır. Hep birlikte güleriz. Güler de çocuklarımıza, torunlarımıza anlatırız. Onlar da çocuklarına anlatır. Bir de güya "gülerken düşünürüz" Öyle bellemişiz ya, Hoca'nın fıkraları güldürürken düşündürür! Hoca ne hazır cevaptır! Hoca bu; lafın altında kalır mı? vs. vs.

Pekâla! Yeterince güldük... Biraz da düşünelim; bu fıkradan ne cevherler öğrendik? Bakalım: 1.Hoca, İslâm'ın haram kıldığı, istisnasız bütün din ve milletlerin suç saydığı "hırsızlık" suçunu işliyor. 2.Hırsızlık suçunu, yani haramı işlerken 'Bismillah' diyerek Allah'ın adını anıyor, yani "haram üstüne haram" işliyor. [Sanki, bir fıkıh âlimi olan Molla Nasreddin şu hükmü bilmiyor: "Haram olan şeyleri işlerken besmele çekmek istihza/alay manasını taşıdığı için küfürdür.] 3.Hoca; bir taraftan dayak yerken, bir yandan da helva yemeye devam eden bir "Aptal" durumuna düşürülmüştür.

İşte, yine meşhur edebiyatçılarımızdan birine ait "Nasreddin Hoca Fıkraları" isimli kitabından başka bir fıkra: "Günahı söyleyenin boynuna! Sözde, Hoca'nın namaza, oruca karşı pek yüzü yokmuş. Ama bir var ki, sahurunu kaçırmazmış. Bir gece yine bir davul sesine uyanınca, karısı: 'Efendi, demiş; sormak ayıp olmasın ama oruca niyet etmedikten sonra, ne diye sahur yemeği yemek için uykunu haram ediyorsun?' Hoca gözlerini ovalayarak, ne cevap verse beğenirsiniz? 'Doğru söylüyorsun ya karıcığım, demiş; namaz kıldığım yok, oruç tuttuğum yok, Allah'ın bir sahuruna da kalkmazsam, Müslümanlıkla ne alış verişim kalacak?' (Güney, 1995, s.76).

Tahlile gerek var mı? Bir medrese hocası ve cami imamı güya namaz kılmıyor, oruç tutmuyor. Ama camide -elbette- namaz kılın, oruç tutun diye vaaz ü nasihat ediyor. Namaz kılmadığı ve oruç tutmadığı yetmiyormuş gibi, bir de sahur kalkıyor, güya Allah'ı aldatıyor...

Bu kitaplar yıllardır "100 Temel Eser" çerçevesinde ilkokullarda okutuluyor, tavsiye ediliyor... Ne diyelim, yazarın dediği gibi; günahı, bu maskaralıkları uyduranların boynuna! Ama yayanların, yutanların, yutturanların da vebali az olmasa gerek! Öyle ya, hırsızın hiç mi suçu yok?

Hâlbuki bugün Nasreddin Hoca lâtifesi diye anlatıp güldüğümüz birçok fıkranın birçoğu başkalarına aittir. Meselâ 16. Asır Osmanlı âlimlerinden Lâmiî-î-zâde Abdullah Çelebi'nin Letâif (Lâtifeler) isimli kitabında Hoca'ya atfedilen birçok fıkra, bu kitabın "Deliler ve divanelerle ilgili lâtifeler" bölümünde geçer (Lâmiî-zâde Abdullah Çelebi, 1997, s.146). Bazı fıkralar da diğer kaynaklarda zikredilir. Meselâ Nasreddin Hoca'ya atfedilen en meşhur fıkralardan biri "Bindiği dalı kesen Nasreddin Hoca" fıkrasıdır. Bu fıkra Nasreddin Hoca ile aynı devirde yaşayan Şeyh Sadi'nin Bostan adlı kitabında "kendi nefesine kötülük eden insan" misalinde zikredilir (Sâdi-i Şirazi, İstanbul, 1997, s.58). Bindiği dalı kesen adam, kendine kötülük eden budala bir adam olarak anlatılır. Dolayısıyla böyle bir fıkranın Nasreddin Hoca'ya ait olması mantıken mümkün değildir. Nasreddin Hoca'ya isnat edilen fıkraların önemli bir bölümü de Timur Lenk ile Hoca arasında geçen lâtifelerden oluşur. Anadolu halkı, Timur Lenk'in zulmünü, ona karşı duyduğu nefreti, onu Hoca'ya çağdaş yaparak birçok fıkra uydurmuştur (Gölpınarlı, 1996, s.117.). Bunlardan en meşhurları, "Timur

ile Peştamal Meselesi", "Filin Dişisi de Geliyor" gibi fıkralardır. Hâlbuki Timur Lenk; Nasreddin Hoca'nın vefatından 52 yıl sonra [1336] doğmuştur. İkisi aynı devirde yaşamamışlardır, dolayısıyla Hoca-Timur fıkraları tamamen uydurmazdır.

3. Yazılı Kaynaklara Göre Nasreddin Hoca

Malumdur ki, tarih efsane ve rivayetlere göre değil, belge ve kaynaklara göre yazılır. Nasreddin Hoca da bir tarihi şahsiyet. O halde belge ve kaynaklara göre Nasreddin Hoca kimdir, hakkındaki kesin bilgiler nelerdir, onlara bakmalıyız.

Kaynaklara baktığımızda, Nasreddin Hoca'nın adına ilk defa Saltuknâme isimli eserde rastlıyoruz. Saltuknâme, 1480'lerde Cem Sultan'ın arzusu üzerine Ebu'l-Hayr Rûmî tarafından kaleme alınan ve Sarı Saltuk'un menâkıbını anlatan mensur bir eserdir. Sarı Saltuk Anadolu'da ve özellikle Rumeli'de İslamiyet'i yayan alp-eren sıfatıyla asırlarca kabul gören, şahsiyeti etrafında yalnız Müslümanların değil, Balkan Hristiyanlarının arasında bile, özel bir kült teşekkül eden şahsiyettir.

Saltuknâme'de Nasreddin Hoca'dan iki yerde bahsedilir. Birincisinde Sarı Saltuk'un Anadolu seyahati, Anadolu'daki âlim ve devlet ileri gelenleriyle görüşmesi, Akşehir'e gelip Nasreddin Hoca'yla görüşmesi, evine misafir olması ve Hoca'yla bir süre sohbet etmesi anlatılır. Söz konusu ilk bölüm - kısaltarak- şöyledir:

(Saltuk Gazi)"Ayıttı: Mevlânâ sizlere çokdan iştiyâkim var idi görmeğe. Bihamdi'llâh müyesser oldı. Andan turdılar. Musâhebet iderek şehre geldiler. Serveri Monla Nasreddin kendü evine getürdi, kondurdu. Kaçan kim Server kapudan içerü girdi bakup dahi ayıttı: "Bu evcüğezinüz Molla bi'llâh mülk midür?" Nasreddin ayıttı: "Server dünyâda benim bu üç nesne hemân mülkümdür, bâkîsi benim değildir. Zîrâ kigice gündüz benden anlar ayrılmazlar." (...) Pes Nasreddin Hoca taşra gitdi. Server ayıttı: Bu eri velîdür dirler. Bu sözün beherhâl bir me'âli ve bir te'vîli vardır. (...)İmdi kişi dünyâdan ahrete gitdükdü anunla ne nesne kim bile giderse anun mülki ola. Bilesünce gide kendüden ayrılmaya ol ne ola?, didi. Fıkr eyledi ayıttı: "Hay anun biri ilimdür ve biri ameldür, kim dünyâdan kişiyle bunlar ayrılmaz bile gider. Fe-ammâ ol vücûdun biri ney ki, ikisi hod bunlardır. Ol birin kat'an fikri demedi mütehayyir olditürdü. Pes birezden Nasreddin Hoca kapudaniçerüğürip selâm virdi. Dahi ayıttı: "Server ol kazıyye kim fıkr idersüz ne ola, ol ihlâs-ı kalbdür. Pes meseldür kim gönülden gönüle yol vardır. Evliyâ içre böyledür ki, birinün gönlünden geçeni bilirler. Pes Server çün anı işitdi. Tahsîn idüb "Hûb buyurdunuz" didi. Pes bildi kim bu Molla Nasreddin; gerçi zâhirde hep söyledüğü mecâzdur velî hakikat söylemiş. Mecâzı sırrı sûret eylemiş. Bu birremz imiş. Bu kişi tekin er değildir. (...) Pes bir nice gün Nasreddin ile oldı âhir vedâ idüp..." (Akşehir'den ayrıldı) (Ebu'l-Hayr Rûmî, 1975, Cüz 4, s. 662-663).

Nasreddin Hoca'dan bahseden bu ilk ve en eski kaynaktan öğrendiğimize göre:

1. Yaşadığı dönemde bile kahramanlığı ile efsanevi bir şahsiyet haline gelen Sarı Saltuk, Nasreddin Hoca'yı ziyaret etmiş, onunla sohbet etmiştir. Bu durum Nasreddin Hoca'nın manevi şahsiyetinin Sarı Saltuk tarafından da teyit edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.
2. Sarı Saltuk, Nasreddin Hoca ve lâtifeleri hakkında da bir tespitte bulunmuş, Hoca'nın sözlerinin nasıl yorumlanması gerektiğine işaret etmiştir. Bu tespit ve işaret şudur: *"Nasreddin Hoca eşyanın hakikatine vakıf bir âlim ve Allah dostu bir şahsiyettir. Nasreddin Hoca'nın sözleri mecazlıdır, dini hakikatleri temsil, mecaz ve remizlerle ifade etmektedir; sözün zahirine aldanmamak gerekir."*

Nasreddin Hoca'ya isnat edilen lâtifelerde Hoca'nın Hanımı da önemli bir role sahiptir. Bu fıkralara baktığımızda Hoca'nın hanımı çok defa aykırı, uyumsuz, anlayışsız, inatçı, çirkin ve çoğu zaman Hoca'yı tezyif eden davranışlarıyla dikkatlere sunulmaktadır. Mesela en meşhurlarından "Kedi Eti Yedi" fıkrasında Nasreddin Hoca'nın hanımı hem kıt akıllı, hem de saf ve yalancı konumundadır.

Hâlbuki Saltuknâme'de Hoca'nın hanımından da bahsedilir ve bilinenden çok farklı bir kadın olarak takdim edilir. Saltuknâme'de anlatıldığına göre; Sarı Saltuk Akşehir'e tekrar gelir ve Nasreddin Hoca ile görüşmek için evine uğrar. Fakat Hoca evde yoktur; Sivrihisar ve Afyonkarahisar'a ders vermeye gitmiştir. Bu bölüm Saltuknâme'de şöyle anlatılır (kısaltılarak):

“...Pes Server andan durdu. Hoca Nasreddin evine geldi. Kapı kakdı. Hatun kapı ardına gelüp, “Kimsüz?”, didi. Server ayıtdı: “Ben şerîf Saltıhum. Kanı Hoca kandadır?” Pes Hatun ayıtdı: “Server, Hoca Sivrihisar’a ve Karahisar’a gitti.” Server ayıtdı: “Ol yirler ekser kâfirlikdür. Anda neyler?” Hatun ayıtdı: “Sivrihisar’un mutasarrıfları haber gönderdiler. Dahi ayıtdılar: “Gelsün bize biraz akıl koysun, biz dahi iller gibi uslanalum ve dahi Karahisar’da olan Ermeniler ayıtmışlar: “Nasreddin bir akılsız Türk’dür kim gerekse anun sakalına güler, vay bunda gelse biz de gülerdük”, demişler. Pes anda gitti kim vara anlarun sakallarına güle birez”, didi. Pes Server ayıtdı: “Hayf bize birkaç nasihat ide dirdüm, bulumadum.” Hatun ayıtdı: “Ben sana nasihat eylesem kabul eyle eylesen.” Server ayıtdı: “Buyur gelişidelüm.” Hatun ayıtdı: “Nasihat budur kim, evvel bu kim, dünyada fâsik, fâcir, fâsid ile alaka eyleme. Ve dahi yâd kimseye kendüni ve dahi malunı inanma. Ve hem avratlarla maslahatda meşveret idüp anlara râz virme. Ve dilünden tevbe ve istiğfârı koma. Kendüne ne sanursan her mümine anı sanasın. Allah’dan korkup ve Resûl’den utanasın. Ve ahret için bunda amel-i Ahsen idesün. Dahi yaramazlardan kaçasın, yaramazlık etmeyesin, sakınasın. Ve günah çokluğun etmeyesin kim, gönlün kararmaya. Tâ mükâşefe herdem sana zâhir olup sırra vâkıf olasın. Âyine-i dilde Hakk’ı müşâhede idesin” didi. Server bu nasihatleri ol âhiret bacısından işidicek kendüden geçüp yüz dane altun atâ idüp gitti. (...)” (Ebu’l-Hayr Rûmî, 1975, Cüz 4, 351a – 450b)

Saltuknâme’den aktardığımız bu bölümden öğrendiğimize göre:

1. Sarı Saltuk, belli bir zaman sonra -muhtemelen- bilhassa Nasreddin Hoca’yı ziyaret etmek için ikinci defa Akşehir’e gelmiştir. Bu durum Nasreddin Hoca’nın Sarı Saltuk nazarında ne kadar mühim bir yer tuttuğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.
2. Nasreddin Hoca, Akşehir dışında da tanınmakta ve ilminden istifade edilmek üzere davet edilmektedir. Bu durum Nasreddin Hoca’nın ilmî şahsiyetini gösterir.
3. Nasreddin Hoca’nın hanımının Sarı Saltuk’a verdiği nasihatlerden anlaşılacağı üzere; Hoca’nın hanımı İslâm ve tasavvuf kültürüne vâkıf, takva sahibi sâliha bir kadındır. Bu nasihatler, o devirde meşhur olan ahlâk ve tasavvuf kitaplarında ele alınan konuların bir nevi özü mahiyetindedir.

Nasreddin Hoca ve lâtifelerinden bahseden diğer yazılı kaynaklarda Nasreddin Hoca şu şekilde tavsif ve takdim edilir:

Bayburtlu Osman, 1581 yılında tamamladığı “Kitâb-ı Mir’ât-ı Cihân” adlı eserinde Nasreddin Hoca’yı “Eoliyâlar mesâmesi budur ki...” dedikten sonra 784 veli arasında zikreder. **Taşlıcalı Yahyâ** (v. 1582) “Gencine-i Râz” adlı mesnevisinde Nasreddin Hocaya ait bir lâtifeyi manzum olarak anlatır. Bu manzumesinin bir beytinde Nasreddin Hoca’yı “Hâce-i devr ü zemân Nasreddin” şeklinde tavsif eder. **Evliyâ Çelebî** (v. 1682) “Seyahatnâmesi’nin üçüncü cildinde Akşehir’i anlatırken Nasreddin Hoca’yı şu ifadelerle tavsif eder: “Fazîlet-i bâhire sahibi olup, hazır cevap, keş ü kerâmet sahibi ulu bir sultan idi. (...) Cemî-i el sine-i nâsda ve gayri lisân-ı nâsda Nasreddin Hâce nasihatlerin ve letâyifâtların darb-ı mesel edüp istimal ederler. (...) Bunun emsâli nice yüz bin şütür-gür bele tâifleri vardur kim, dillerde dasitandır. (...)” **Urfalı Nâbi** (v. 1712) “Tuhfetü’l-Haremeyn” adlı eserinde Nasreddin Hoca’dan şöyle bahseder: “... Letâif-i meşhûre-i muhtemelü’s-sıdkidevâir-i fâkînümûdârkal’a-i kahkaha eyleyen Hâce Nasreddin...” **Şemseddin Sâmî** (v.1904) Kâmûsü’l- A’lam adlı eserinin “Nasreddin” maddesinde şu bilgileri verir: “Zürefâdan ve mazanneden bir zat olup (...) Selçukîler zamanında yaşamış olması muhtemeldir. (...)”¹ **Ahmet Rasim**’in (v. 1932) Menâkıb-ı İslâm adlı eserinde verdiği şu bilgiler son derece mühimdir: “Müşârün İleyhin menâkıb-ı lâtifesine ait fikarâtın elbette pek çoğu sonradan kendisine isnad edilmiştir. Hele birtakım şeyler Hoca’nın müselle-i cihan olan iffet-i ahlâkı ve asırlardan beri mazhar olduğu ihtirâmât ile kâbil-i tevfik değildir. Hoca’nın zât-ı şerifine mahsus olan menâkıb-ı sahîha, meâlinde sâfiyet-i hakîmâne bulunanlarıdır. Binâenaleyh bu safiyetten mahrum bulunanlarına imâle-i nigâh iltifat etmemelidir.” (Ahmet Rasim, 1325, s.267,268).

¹Bu bilgiler Saim Sakaoglu ve Ali Berat Alptekin’in Nasreddin Hoca kitabından özetle aktarılmıştır. *Nasreddin Hoca*, sh. 12-22, Ankara, 2009

Muteber kaynaklardan derlediğimiz bu bilgiler ışığında Nasreddin Hoca'nın tarihi ve manevi şahsiyetini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Selçuklular zamanında yaşamış olan Nasreddin Hoca zamanının âlimlerindedir.
2. Fazilet ve ahlâk timsali, "veli" olarak kabul edilen bir şahsiyettir.
3. Hazır cevap ve nüktedandır.
4. Latifeleri mecazlıdır.
5. Kendisine isnat edilen lâtifelerin birçoğu sonradan uydurulmuştur.

Kaynaklara göre Nasreddin Hoca'nın biyografisini şu şekilde özetleyebiliriz: 1208 yılında Eskişehir'e bağlı Sivrihisar kasabasının Hortu Köyü'nde dünyaya geldi. Babası Abdullah Efendi, annesi Sıdıka Hatun'dur. Babası Hortu Köyü Camii'nin imamıydı. Küçük Nasreddin ilk eğitimini babasından aldı. Kuran-ı Kerim'i ezberledi. Medrese tahsili gördü. Arapça ve Farsçayı öğrendi. Başta Hoca Fakih olmak üzere, devrin meşhur âlimlerinden dersler aldı. Babasının vefatından sonra Hortu Köyü Camii'nde bir süre imamlık yaptı. Konya'nın Akşehir ilçesinde Seyyid Mahmud Hayranî adında meşhur bir âlim ve veli bir zat vardı. Nasreddin Hoca onun talebesi olmak, ondan feyz almak amacıyla 1238 yılında Akşehir'e göç etti. O devrin âlimlerinden Mevlânâ Celeleddin Rumi ile de görüştü. Hoca'nın Fâtıma Hatun ve Dürrü Melek isminde iki kızı ve Ömer adında bir oğlu vardı. Nasreddin Hoca 1284 yılında Akşehir'de 76 yaşında vefat etti. Kabri Akşehir'dedir, ziyaret edilmektedir. (Sakaoğlu - Alptekin, 2009, s. 27-39.) Nasreddin Hoca halk ile iç içe yaşamış, herkes gibi bağ bahçe işlerini kendisi yapmış, yetiştirdiği meyve ve sebzeleri pazarda satmış, odununu dağdan kendisi getirmiş, buğdayını değirmene kendisi götürmüştür. Kimseye minnet etmemiş, ailesini elinin emeği, alınun teriyle geçindirmiştir.

Veled Çelebi "Letâif-i Hoca Nasreddin" isimli kitabında Nasreddin Hoca'nın ahlâk ve karakterini şöyle anlatır:

"Nasreddin Efendi merhum, saf kelimesinin en kuvvetli manasına sahip bir âlim, ârif, zâhid ve saf gönüllüydü. Melek gibi biriydi. Bütün insanların mesut olmasına hizmet etmeyi, onların saadetiyle bahtiyar olmayı, herkesle hoş geçinmeyi edebin tek kanunu sayardı. Hoca, tabiat mektebinde yetişmiş üstün bir filozof diye tarif edilmeye lâyık bir şahsiyettir. Kendisi her kötülüğün can düşmanıydı. Hiçbir kötülüğü görmek, bilmek ve onaylamak istemezdi. Tüm Müslümanlara ve özellikle âlimlere farz olan iyiliği emretme işini lâtife elbisesine sokup İlâhi kanunları uygulamaya geçirdi. Hayatının ilk dönemlerinde Konya'nın âlimleri arasında olup uzun zaman orada oturmuş ve müderris olarak halka vaaz ve nasihatte bulunmuştur. İlim, marifet ve hikmete sahip olduğu tüm insanlar arasında şöhret bulduğundan o devrin seyahat seven âlim ve hâkimlerine Anadolu'da Hoca Nasreddin Efendi'yi tavsiye ederlerdi." (İzbudak, 2013, s. 17-26).

Peki, nasıl olmuş da tarih ve hakikat ters yüz edilmiş? Bunun iki sebebi var: **Birincisi:** Nasreddin Hoca'ya atfedilen fıkraların birçoğunun sonradan uydurulmuş olmasıdır. **İkincisi:** Elde kalan fıkralara bakarsak: Fıkraların mecaz ve hikmet yönünü ihmal ederek zahirine bakıp aldanmamızdır.

Belagatin en temel kaidelerinden biri şudur: "Unzur ila **menkâle**, ve **limenkâle**, ve **limâkâle** ve **fimâkâle**" Yani bir sözü kim söylemiş, kime söylemiş, niçin söylemiş, ne makamda söylemiş? Bugün bu kaide iletişim literatüründe 5 N 1 K (Ne?, Neden?, Nasıl?, Nerede?, Ne zaman?, Kim?) olarak ifade ediliyor.

O halde yapılması gereken iş, EbulHayr Rûmî'nin Sarı Saltuk'un dilinden ifade ettiği gibi; Nasreddin Hoca lâtifelerinin zahirine aldanmayıp, mecaz ve hakikat yönünü bulmaktır. Bu da ancak metin şerhleri tekniğiyle mümkündür.

Bunun da tasavvuf ve edebiyat tarihimizde örnekleri mevcut. Nasreddin Hoca fıkralarına bazı şerh ve yorumlar yapılmıştır. Bunlardan en tanınmış Konya'lı Seyyid Burhaneddin'in [v.1897] Letâif-i Nasreddin Hoca isimli tasavvufî şerhidir. Bu kitap ve başka şerhleri de nazara alarak Hoca'nın fıkralarının nasıl anlaşılması gerektiğine dair iki örnek verelim:

Örnek 1:

Nasreddin Hoca'ya birisi sorar: "Ey zahir ve batını bilen Hoca! De bakalım, kıyamet ne zaman kopacak? Nasreddin Hoca cevap verir:

- Hangi kıyameti sormaktasın Efendi?
- Hangisi olacakmış hocam, kaç tane kıyamet var ki?

- Kıyamet kadar kıyamet var! Bana göre kıyamet şudur: **Bizim hatun ölürse küçük kıyamet, ben ölürsem büyük kıyamet kopar!..**

Fıkra diye anlattığımız bu diyalogu, Kadı Burhaneddin'in şerhinden faydalanarak, tasavvuf ve hikmet ışığında şöyle izah edebiliriz:

"İnsanoğlu hep koca gök kubbenin ne zaman çökeceğini merak eder. Bil ki, insanın ölümü kendi kıyametidir! Resul-i Zışan buyurur: "İzamâte'l-insânü fe-kad kâmet kıyâmetühû." Yani, "İnsan kendisi öldü mü, onun kıyameti kopmuştur." Sen sağ iken şol dehşetli günlere hazır ol ki, gözlerin başka türlü olacağı o gamlı günlerde keder çekmeyesin. Bu dünya, bir konaktır. Bu geçici varlık, bir görünüşdür. Gölge gibi, yavaş yavaş çekilmekte, geçip gitmektedir. Hadiste; "İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar!" buyrulmuştur. Hepimiz kendi kıyametimizin telaşında olalım, vesselâm." (Uluçay, 2017, s.96).

Örnek 2:

Nasreddin Hoca bir gün eşeğine yükünü sarar, pazarın yolunu tutar. Yükler eşeğin sırtında olduğu için, kendisi yayan yürümektedir. Eşek yürürken yolda gördüğü -affedersiniz- diğer merkeplerin pisliklerini koklar. Hoca da; "Demek çok beğendi" diye kokladığı pislikleri bir bezle alarak eşeğin torbasına doldurur. Pazar dönüşü eşeği ahıra bağlar ve tezeklerle dolu torbayı ağzına takar. Tabi yem bekleyen eşek, tezeklerle dolu torba bağlanınca başını hızla sağa sola sallamaya başlar. Hoca kızar ve eşeğe şöyle hitap eder: **"Bana bak herif! Neden yemiyorsun şimdi? Sen beğendin, ben doldurdum!"**

Fıkra burada biter. Buna güleriz ve değişik vesilelerle anlatırız. Bu, fıkranın zahiridir. Bir de batını, şerhi vardır. Bu fıkradan alınacak ibretler vardır. Bu ibret ve hakikat yönünü -yine Kadı Burhaneddin'in şerhinden ilhamla- şöyle izah edebiliriz:

"Bu dünya: içinde hayır şer, iyi, kötü, temiz, pis şeylerle dolu bir yoldur. İnsan da bir yolcudur. Eşek, insanın ruhuna binek olan bedendir, yani nefis. Yoldaki o pislikler, Allah'ın haram kıldığı günahlardır. Fakat insan, eşek gibi inat ve eşek gibi ahmak olduğu için midir, bilinmez, hep pis ve murdar şeylere heves eder. Bu hakikat âyetlerde şöyle ifade edilir: "Şimdilik sen bırak onları! Bâtılın, günahların içine dalsınlar, azap ile tehdit edildikleri güne kadar oynaya dursunlar!"² Lakin bir gün bu yolculuk biter... Ahiretin pazarı kurulur. Ve insana topladığı o pislikler, o günahlar birer birer yedirilir. Günahlar birer leştir, birer pisliktir; onlara ancak merkep meşrepli adamlar heves eder! Evet yedirilir. Kim zerre miktar hayır işledi onu görecek. Kim de zerre miktar şer işledi onu görecektir" (Uluçay, 2017, s.85).

İşte, fıkra diye güldüğümüz bu hadise şerhiyle değerlendirilince fıkra olmaktan çıkar, bir ibret ve hakikat dersi olur. Sarı Saltuk'un 500 sene evvel söylediği: *"bu Molla Nasreddin; gerçi zâhîrde hep söylediği mecâzdur velî hakikat söylemiş. Mecâzı sırrı sûret eylemiş, bu bir remiz imiş."* Sözüünün ne kadar haklı olduğu anlaşılır.

Sonuç

Nasreddin Hoca sadece bir mizah sembolü değil, bir halk filozofu ve kadim kültürümüzün önemi taşıyıcılarından olan biridir. Ne yazık ki, ona isnat edilen ve okul kitaplarında dahi yer alan lâtifelerin birçoğu Nasreddin Hoca'nın ne tarihî, ne ilmî şahsiyeti; ne de temsil ettiği dünya görüşüyle bağdaşmamaktadır. Bu latifelerin bazıları sonradan uydurulmuş, bazıları başkalarına ait olduğu halde kendisine mal edilmiş, kendisine ait olduğunu tahmin edilen lâtifelerin de komik unsuru öne çıkarılarak mecaz ve mesaj yönü ihmal edilmiştir. Nasreddin Hoca'nın gerçek şahsiyetini ortaya koymak, ona isnat edilen fıkraların sıhhatini tespit etmek ve lâtifelerin ana mesajını dikkate sunmak gerekmektedir. Bu amaçla takip edilmesi gereken usulü maddeler halinde şöyle tespit edebiliriz:

1. Nasreddin Hoca'ya isnat edilen lâtifeler muteber kaynaklardan tespit ve tasnif edilmeli ve tarihi gerçeklik bakımından kritiğe tabi tutulmalıdır.
2. Tespit edilen lâtifeler sosyolojik tahlile tabi tutulmalıdır. Yani o devrin sosyolojisi nasıldır? İnsanlar nasıl yaşar, nasıl düşünür, nelerden hoşlanırlar? Mesela, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı devir Selçuklunun yıkılmaya yüz tuttuğu çileli bir dönemdir. Bu devirde tasavvufun önemli bir rolü vardır. Dolayısıyla, Hoca'ya isnat edilen fıkraların elbette tasavvufî bir boyutu olmalıdır.

² Kuran-ı Kerim, Zuhruf, 83.

3. Elde kalan lâtifeler; eğer tarihi gerçekliğe, Nasreddin Hoca'nın dini-ilmî şahsiyeti ve üslûbuna uyuyorsa bu fıkraların "hakikate yakın" olduğuna hükmedilebilir. Bazı lâtifeler de ilk bakışta, akla ve mantığa uygun gelmeyebilir. O zaman da yapılacak iş, o latifede mecazi bir mana olup olmadığına bakmaktır. Bunda da rehber, Nasreddin Hoca latifelerine yapılan şerh ve izahlar, edebiyat, dil ve üslûp kaideleri olmalıdır

Yapılacak böyle bir çalışma neticesinde, Saltuknâme'de işaret edilen mecazdan hakikate ulaşılacak, adı üstünde bir "hoca" olan Nasreddin Hoca' gerçek kimlik ve şahsiyetiyle arzı endam edecektir. Kendisi de Nasreddin Hoca lâtifelerinin mesaj yönünü de nazara veren bir derleme kitap hazırlamış olan Necip Fazıl der ki: "Ruhumuzu, tarihimizi, daha nice şeyimizi yeniden keşfetmek borcunda olduğumuz gibi, bildiği sanılan neler var ki, onları yeniden ele almak ve özlerine nüfuz etmek mecburiyetindeyiz. Bunların başında Hâce Nasrüddin gelir." (Kısakürek, 2013, s.9.). Nasreddin Hoca bir kültür âbidemizdir. Bu tarihi ve kültür abidemizi -ve daha nicelerini- gerçek kimlik ve şahsiyetleriyle tanıtmak; tarihi eserleri inşa ve ihya etmek kadar, belki de daha fazla hayati önemi haiz bir meseledir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa (1331). *Kıyas-ı Enbiya*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ahmed Ziyâeddin Gümüshânevî (1997). *Râmuz El Ehâdis*, İstanbul: Serhat Kitabevi.
- Ahmet Rasim (1325). *Menâkıb-ı İslâm*. İstanbul.
- Albayrak, Nurettin (2012). Nasreddin Hoca. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (1996). *Nasreddin Hoca*. Ankara: İslık Yayınları.
- Brenifier, Oscar - Millon, Isabelle (2012). *Nasreddin Hoca ile Düşünmeyi Öğrenmek*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Ebu'l-Hayr Rûmî (1975). *Saltuk-nâme*. (Hazırlayan: Fâhir İz) Harvard.
- Gökalp, Ziya (2012). *Halk Hikâyeleri ve N. Hoca'nın Lâtifeleri*. İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1996). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güleç, İsmail (2012). *Nasreddin Hoca'nın Biri Bir Gün*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Güney, Eflâtun Cem (1995). *Nasreddin Hoca Fıkraları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- İzbudak, Veled Çelebi (1909). *Letâif-i Hoca Nasreddin*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kısakürek, Necip Fazıl (2013). *Nasreddin Hoca- İzahlı Fıkralar*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Koz, M. Sabri (2015) (Hazırlayan). *Letâif-N. Hoca Fıkralarının İlk Baskısı*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Lâmîi-zâde Abdullah Çelebi (1997). *Lâtifeler*. (Hazırlayan: Yaşar Çalışkan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Nüveyrî, (tsz) *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Kahire.
- Sadi-i Şirâzî (1997). *Bostan* (Terc. Hikmet İlaydın). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim - Alptekin, Ali Berat (2009). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Seyyid Burhaneddin Çelebi (2013). *Letâif-i Nasreddin Hoca* [Burhaniye Tercümesi, 1885; Hazırlayan: Fikret Türkmen], İstanbul.
- Tâhirü'l-Mevlevî (Tâhir Olgun) (Tsz). *Şerh-i Mesnevî*. İstanbul.
- Türk Edebiyatı Dergisi (1986). *Nasreddin Hoca Özel Sayısı*. sayı:154, İstanbul.
- Uluçay, Mustafa (2017). *Nasreddin Hoca İle Neşeli Sohbetler-III*. İstanbul: Uğurböceği Yayınları.